

Prof. Dr. Mehmet Özmen
Armağanı

Editörler

Nurettin Demir - Faruk Yıldırım

Adana 2014

Prof. Dr. Mehmet Özmen Armağanı

Editörler: Nurettin Demir - Faruk Yıldırım

© Bu kitapta basılan makalelerin yayın hakları yazarlarına aittir. Makaleler, yazarlarının izni olmadan basılı veya elektronik olarak çoğaltılamaz, başka dile çevrilemez.

ISBN: 978-975-487-196-8

Kapak Tasarım: Emine Ağırbaş

Baskı: Çukurova Üniversitesi Basımevi Müdürlüğü

İsteme Adresi: Çukurova Üniversitesi

Basın ve Halkla İlişkiler Bürosu

Balcalı/ADANA

Mail: basin-halk@cu.edu.tr

Tel. : 0 322 338 71 14

Keşfü'l-Hüdâ Doğu Türkçesiyle Yazılmış Bir Kaside-i Bürde Şerhi

B. Erdem Dağıstanlıoğlu, Çukurova Üniversitesi

15. yüzyıldan 20. yüzyılın başına kadar kullanılan ve *Çağatay tili*, *Çağatay Türkîsi*, *Türk elfâzı* gibi adlarla anılan yazı diliyle oluşturulan edebiyatın klasik öncesi devresinin yazarlarından Hüseyin-i Hâzî'nin, Bûsîrî'nin yüz altmış iki beyitten oluşan *Kaside-i Bürde*'sine şerh olarak *Keşfü'l-Hüdâ*¹ adlı eser yazmıştır. Bu çalışmada, adı geçen eserin Türk dili, edebiyatı ve kültürü içindeki yerini saptamak, dil özelliklerini, telif ve istinsah tarihlerini, adının geçtiği kataloglarla tarihî ve çağdaş eserleri ve yazmanın muhtelif özelliklerini ortaya koymak amaçlanmıştır.

Kaside-i Bürde ilk olarak *Ka'b bin Züheyr*'in kaleminden çıkmıştır. Hz. Muhammet'in hediye olarak hırkasını vermesi üzerine bu adı alan kasideyi yazmak daha sonra bir geleneğe dönüşmüştür. Bu gelenek içinde yazılan eserlerden en ünlüsü *Şerefü'd-dîn Ebû Abdî'llâh Muhammet bin Saîd bin Hammâd bin Muhsin El-Bûsîrî*'nin² kasidesidir. *El-Bürdetü'l-Mîmiyye* adıyla da bilinen Bûsîrî'nin *Kaside-i Bürde*'sinin tam adı *Keşfü'z-zünun'da Kasîdetü'l-Bürdeti'l-Mevsûmetü bi'l-Kevâkibi'd-Dürriyeti fî Medhi Hayri'l-Beriyye* olarak geçmektedir (Balcı 2007: 1066).

Kaside-i Bürde'nin Arapça, Farsça, Türkçe ve Berberce olmak üzere doksandandan fazla şerhi vardır. Türkçe olanlar içinde *Şeyhülislâm Ahmed Mekkî*'nin *Tavassul*'unu, *Ahmed Mekkî* ve *Muhammet Nahîfî*'nin Türkçe olarak yazdıkları bir tahmisi, *Şemseddin Sivasî*, *Şeyh Esasî*, Marmara müftüsü *Hulûlî*, *Seyyid Ahmed Leâlî*, *Kemâl Paşa-zâde* ve hastalığı sırasında *Bâbü*'ün teberrükten manzum olarak Türkçeye çevirdiği metni saymak mümkündür (Basset 1979b: 837b, *Kaside-i Bürde* hakkında daha ayrıntılı bilgi için bk. Balcı 2007: 1066).

Kaside-i Bürde, ününü adına yazılmış olan şerh ve diğer edebi türde nazirelerle de ispat etmiştir. *Keşfü'z-Zünun*'da *Kâtip Çelebi*, *Kaside-i Bürde* için Arapça, Farsça ve Türkçe yazılmış birçok şerhin adını vermiştir (şerhler için bk. Balcı 2007: 1067-1068). *Kaside-i Bürde* sadece şerh edilmemiş, beyitlerine üçer mısra eklenerek tahmisler de oluşturulmuş, bunlara da şerhler yazılmıştır (bk. Balcı 2007: 1068).

¹ Bu makale, B. Erdem Dağıstanlıoğlu tarafından Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı'nda *Keşfü'l-Hüdâ- Doğu Türkçesiyle Yazılmış Bir Kaside-i Bürde Şerhi- İnceleme, Metin, Dizin* başlığıyla çalışılmakta olan doktora tezinden geliştirilmiştir.

² *Bûsîrî*, H. 694 (M. 1296) yılında ölmüştür.

Kaside-i Bürde, Batı dillerine de çokça çevrilmiştir. İlk olarak 1761'de Uri tarafından Leyden'de *Carmen mysticum Borda dictum* adı ile Latince tercümesi ile birlikte yayımlanmıştır (Basset 1979b: 838a).

Bu çalışmanın konusunu oluşturan *Kaside-i Bürde'nin Türkçe yapılmış* şerhlerinden *Keşfü'l-Hüdâ*'nın yazarı Hüseyin-i Hârezmî hakkında bilgilerin büyük bir kısmı Nizâmü'd-din Ali Şîr Nevâyî'nin *Mecâlisü'n-Nefâyis*'inde yer almaktadır.

Nevâyî, *Mevlânâ Hüseyin-i Hârezmî*'nin *H'âce Ebu'l-Vefâ*'nın dünyevi bilgide öğrencisi ve ilahi bilgide müridi olduğunu söylemiştir. Yine onun dünyevi bilgide zamanının meşhurlarından olduğunu belirtmiştir. Nevâyî, *Hüseyin-i Hârezmî*'nin eserlerini sayarken ilk olarak onun *Mevlânâ Celâlü'd-dîn-i Rûmî*'nin mesnevisine şerh maksadıyla yazdığı *Maqşad-i Akşâ* adında bir kitabının olduğundan bahsetmiştir. Nevâyî, *Hüseyin-i Hârezmî*'nin diğer bir eseri olarak *Kaside-i Bürde*'ye *H'ârezmîçe Türkî tili* ile yazdığı şerhi işaret etmiştir. Yine *Hüseyin-i Hârezmî*'nin, kendisinin saydıkları dışında da eserleri olduğuna değinmiştir (Eraslan 2001a: 9; Eraslan 2001b: 321).

Nevâyî, *Hüseyin-i Hârezmî*'nin hayatından da kısaca bahsetmiştir. Onun *Şâh-ruh Mîrzâ* zamanında bir gazeli nedeniyle küfürle suçlanıp Hârezm'den Herî'ye getirildiği bilgisini aktaran Nevâyî, *dânişmend ve iştilâh bilür kişi* olduğundan kendisinde bir suç bulunamadığını ve tekrar ülkesine gittiğini belirtmiştir. *Hüseyin-i Hârezmî*'nin ölümü hakkında da bilgi veren Nevâyî, onu *ten-şüfî bulgâgıda* Hârezm'de bir Özbek'in şehit ettiği bilgisini vermiştir. *Mecâlisü'n-Nefâyis*'te *Hüseyin-i Hârezmî*'nin mezarının *H'âce Ebu'l-Vefâ*'nın kabrinin ayak tarafında olduğu bilgisi yer almaktadır (Eraslan 2001a: 10; Eraslan 2001b: 321). *H'âce Ebu'l-Vefâ*'nın mezarı Hârezm'dedir. *Hüseyin bin Hasan Kemâlü'd-dîn El-H'ârezmî*'nin ölüm tarihi olarak *Kâtip Çelebi*'de 1436-37 (Balci 2007: 1068), *Köprülü*'de 1432 (Köprülü 1978: 296a), *Hofman*'da 1435/36 yılları (Hofman 1969: 267), *Götz*'de ise 1435 (1979: 531-532) yılları geçmektedir.

Karabulut, *Hüseyin-i Hârezmî*'nin eserleri olarak *Cevâhirü'l-esrâr ve zevâhiri'l-envâr fî şerhi'l-meşnevî*, *Künüzü'l-hakâik fî rumûzi'd-dakâik fî't-taşavvuf ve'l-ahlâk*, *Naşihat-nâme-i şâhî*yi belirtmiştir (Karabulut 2001: 927a-927b).

Hofman, *Hüseyin bin Hasan Kemâlü'd-dîn El-H'ârezmî*'nin Farsça ve Türkçe eserlerini vermiştir: *El-Maqşad El-Akşâ fî Tercemet El-Mustaşâ*, Arapçadan Farsçaya yapılmış bir çeviridir. *Hüseyin El-H'ârezmî*'nin diğer Farsça eserleri *Şerh-i Mulaḥḥaş*, *Cevâhir El-Esrâr ve Zevâhir El-Envâr*, *Künüz El-Hakâik fî Rumûz Ed-Dakâik*, *Naşihat-nâme-i Şâhî*, *Yanbûc El-Esrâr fî Neşâih El-Ebrâr*, *Nüzhet El-Mullâk fî Hai'at El-Eflâk*'tir (Hofman 1969: 267-272).

Araştırmının konusu olan *Keşfü'l-Hüdâ* hakkında Köprülü, tasavvufa ait muhtelif eserleri ile şöhret kazanmış olan *Şeyh Hüseyin Hârezmî*'nin *Keşfü'l-Hüdâ* adlı Türkçe *Kaside-i Bürde* şerhinin o devir Çağataycasının *Hârizm şive hususiyetleri ile karışık bir şekli* ile yazıldığı ve bir dönem Hârezmî elinde tutmuş olan Özbeklerden Ebu'l-Hayr Han adına kaleme alındığı tespitlerini ortaya koymuştur. Köprülü *Keşfü'l-Hüdâ*'yı, bu gibi Türkçe eserlerin daha çok İran

kültürü tesirlerinden uzak kalmış Türk muhitlerinde rağbet kazandığına delil olarak göstermiştir (Köprülü 1978: 296a).

Hofman, *Keşfü'l-Hüdâ*'nın dili için *Eastern Turkish* ifadesini kullanmakla birlikte metinde Harezm'in yerel özelliklerinin de yer aldığına değinmiştir. Eser, 1412-1468 yılları arasında Harezm'i elinde tutmuş olan Ebu'l-Hayr Han'a sunulmuştur. Hofman kataloğunda *Keşfü'l-Hüdâ fî Kasîde-i Bürde* adıyla kaydedilmiş olan eserin tamamlanma tarihi olarak 1431 verilmiştir (Hofman 1969: 271).

İlk sekiz sayfası boş olup toplam 356 sayfadan oluşan ve sayfalarındaki satır sayısı, genellikle, 11 olan eser bir şerh olmakla birlikte sadece sözcüklerin ve ifadelerin açıklamasını içermemekte gerek beyitlerin ardından yapılan Türkçeye çevirilerle gerek bu çevirilerin ardından anlatılan çeşitli hikâyelerle zengin bir anlatı özelliği taşımaktadır. Metinde, bir şerh yöntemi olarak, Arapça sözcüklere Türkçe karşılıklarının verilmesiyle ise nadiren karşılaşılmaktadır. Bunun yerine *Bûsir*'nin kasidesinden bir ya da birkaç beyit bütün olarak anlam ifade edecek şekilde yazılıp *ya'nî* ile başlayan açıklamalar yapılmıştır. Bu açıklamaların ardından ise *nazm*, *şî'r* vb. başlıklarla başka bir anlatıya geçilmiş yahut bir hikâye anlatılmıştır.

Keşfü'l-Hüdâ dil özelliği bakımından, Nevâyî'nin belirttiği nitelikleri gösterir biçimde, *Klasik Öncesi Çağataycanın* nitelikleriyle beraber hem *Harezm Türkçesi*³ hem de *Oğuzca* özellikleri içerir vaziyettedir. Örneğin ses bilgisi bakımından, eserde, *Çağataycada* sıkça görülen son ses /-ğ/-/k/ nöbetleşmesine daha az rastlanmış, söz başı /t/'lerinin "tæg", "turur" sözcükleri gibi enklitik yapılarda dahi korunduğu saptanmıştır. Eserde, Nevâyî ile birlikte nazımdaki zorunlu hâller dışında pek fazla görülmeyen iyelikli unsurlarla durum ekleri arasına giren zamir /n/'sinin kullanıldığı⁴, *Harezm Türkçesindeki* "-p turur" gibi birleşik hâldeki kip göstericilerinin *Çağataycadaki* "-pdUr" biçimine tercih edildiği görülmüş, üçüncü kişi emir çekiminde *Çağataycanın* karakteristik unsurlarından "-dik" ekli yapılar yerine "-sUn"ün kullanıldığı saptanmış, yine *Klasik Sonrası Çağataycanın* belirtilerinden olan "+ni" ekli tamlayan durumu yerine "+nİng" ve birinci-ikinci tekil kişi zamirlerinde "+İng" eklerinin kullanıldığı tespit edilmiş, Türkçe sözcüklerin iç ve son seslerindeki /d/'lerin yer yer /d'/(ð) olarak kullanıldığı görülmüştür. Bu verilerle gerçekten de Çağatayca öncesi devrenin dil özelliklerini gösteren *Keşfü'l-Hüdâ*'da, 56-5'te *körklü* ve 57-7'de *közlü* tanıklarında birden çok heceli sözcüklerin sonundaki /-ig/ ve /-iğ/ ses birliklerinin /-ü/-/u'/ya geliştiği nadir örnekler de saptanmıştır. Bu değişim 13-15. yüzyıl *Batı Oğuzcasının* temel ses özelliklerindendir. Eserin 1758/59'da istinsah edildiği düşünülünce bu birden çok dönemi işaret eden özellikler için müstensih de göz önünde bulundurarak farklı nedenler gösterilebilir.

³ János Eckman, *Harezm Türkçesinin* belirli bir *şive adı* olarak doğuda kullanıldığını, Nevâyî'nin Mecâlîsü'n-Nefâyîs'indeki Hüseyin-i Harezmî'nin Mesnevi ve Kaside-i Bürde'ye yazdığı şerhleri *H'vârezmîçe türki tili bile* kaleme aldığı bilgisini örnek göstererek açıklamıştır (2003b: 1).

⁴ Bu durum hem manzum hem de mensur bölümler için geçerlidir.

Talik yazı ile kaleme alınmış olan eserde, sözcüklerin yazımında nokta kullanımının belirli bölümlerde daha az olduğu dikkat çekmektedir. Kişi adları ya da *naẓm*, *şîr* gibi bölüm başları ile bazı dinî ibareler kırmızı mürekkeple yazılmıştır. *Bûsîrî*'nin Arapça yazdığı metninin aktarımı dışında metinde hareke kullanımı pek görülmemiştir. Türkçe sözcüklerde art arda gelen benzer seslerde ve Arapça sözcüklerdeki benzer çift sesli yapılarda ise yer yer şedde kullanılmıştır.

Bu çalışmanın konusu olan ve bugüne kadar gerek Türkiye'deki gerekse Türkiye dışındaki türkologlarca rağbet görmeyen, üzerinde herhangi bir dil incelemesi yapılmayan *Keşfü'l-Hüddâ*'nın asıl nüshası, Berlin Şehir Kütüphanesi'nde, Ms. or. oct. 1688 kayıt numarasıyla muhafaza edilmektedir (Götz 1979: 531; Hofman 1969: 272).

Kaynaklar

- Balcı, Rüştü (2007). *Kâtip Çelebi Keşfü'z-Zunûn An Esâmi'l-Kütübi Ve'l-Fünûn* 3. Cilt, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Basset, René (1979a). "Bûsîrî", *Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi*. C. 2: 822b.
- Basset, René (1979b). "Bürde", *Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi*. C. 2: 837b-838a.
- Eckmann, János (2003b). *Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerinde Araştırmalar*. Ankara: TDK.
- Eraslan, Kemal (2001a). *Alî Şîr Nevâyî Mecâlisü'n-Nefâ'is I*. Ankara: TDK.
- Eraslan, Kemal (2001b). *Alî Şîr Nevâyî Mecâlisü'n-Nefâ'is II*, Ankara: TDK.
- Götz, Manfred (1979). *Verzeichnis der Orientalischen Handschriften in Deutschland Band XIII-4 Türkische Handschriften*, Wiesbaden: Steiner.
- Hofman, H. F. (1969). *Turkish Literature. A Bio-Bibliographical Survey Section III Part I*. Utrecht: Published by The Library of The University of Utrecht.
- Karabulut, Ali Rıza ve Ahmet Turan Karabulut (2001). *Dünya Kütüphanelerinde Mevcut İslam Kültür Tarihi İle İlgili Eserler Ansiklopedisi* 2. Cilt, Kayseri: Mektebe Yayınları.
- Köprülü, M. Fuad (1978). "Çağatay Edebiyatı", *İslam Ansiklopedisi*, C. 3: 270a-323b.